

OLIKA LÄNDERS FÖRSTA FRIMÄRKE

av Sven Carlin

Författaren har sedan trettiofem år ägnat sig huvudsakligen åt posthistoriska ämnen. Även när han nu skriver om frimärken, handlar det mera om frimärkshistoria än om filateli, påpekar han.

I min ägo har jag två frimärken som skulle kunna utgöra inledningen till en riktigt bra samling. Det är de två första märken som någonsin kommit ut: Englands one penny black och two pence blue. Som alla förstår har jag inte kunnat förfölja denna ambitiösa början. I fortsättningen har jag därför nöjt mig med att skaffa det första märke som utgivits i så många länder som möjligt. Den fråga jag har sökt svaret på är hur man bar sig åt första gången man ställdes inför problemet att trycka ett märke att klistra på brev.

Denna studiesamling har jag i stor utsträckning kunnat få tag i som frimärke på frimärke, och därigenom har inte bara anskaffningskostnaden blivit mycket lägre, jag har också fått märkena i modernt och oftast bättre tryck. »Penny black» är ett bra exempel. Varianten som utgavs till Philypia 1970 är bra mycket bättre i trycket än Sir Rowland Hills gamla amatör-

upplaga. På köpet har jag också fått en del rariteter, bland vilka Brittiska Guiana 1856 är ett bra exempel. Den enda nackdel jag har kunnat finna med detta sätt att samla, är att man får utstå rätt mycken smälek för att en stor del av märkena kommer från svartlistade arabstater. Jag försöker trösta mig med att t ex Ajman, som i Stanley Gibbons katalog finns uppräknad bland stater som man bör undvika, gör mycken reklam för katalogen på samma märken.

Regentbilder

Att Englands första frimärke skulle bli stilbildande, åtminstone inom Brittiska Samväldet, är ju helt naturligt. I själva verket kom England att jämte Frankrike ge impulser till åtskilliga länder när de stod inför den kniviga uppgiften att för första gången hitta på motiv för ett frimärke. Detta gällde inte bara uppslaget att pryda märkena med sin regent – helst i profil – utan också ramkonstruktion och andra ornament. Eftersom man anlidade tecknare och gravörer med erfarenhet från tillverkning av mynt, medaljer och sedlar, kom de drag från klassicismen och antiken, som använts på sedlar för att öka säkerheten, att fylla samma uppgift på frimärkena. Under de följande årtiondena kom renässansen, barocken och rococon alla till synes på frimärken.

Ramkonstruktionen på Nova Scotias märke 1860 och P A Nymans förslag till Karl XV-märke ett år senare visar stora likheter.

Fantasilösa motiv

Tidens skiftningar i stilar inom skulptur, måleri och byggnadskonst påverkade också frimärkstecknarna. Inte så sällan hämtade de inspiration från varandra, och på så sätt kan man följa tidens strömningar. Gilbert Svenson har i »Stildrag hos våra frankotecken» pekat på bl a slående likheter i ramkonstruktionen till Nova Scotias märke från 1860 och P A Nymans förslag till Karl XV-märke året efter. Toscanas synnerligen magerlagda och lurviga lejon 1851 påminner i påfallande grad om Axel Törnemans förslag till lejonfrimärke i pristävlingen 1919 och t o m Einar Forseth har medgivit att han har inspirerats av det toscanska märkets lejon-man fastän han själv till slut lyckades mycket bättre med Fouquets väktare på Lejonbacken som förebild. Ingen av svenskarna har dock förletts att ta fasta på den krona på huvudet, som Alessandri har prytt djurens konung med.

Lejon från Toscana samt Forseths och Törnemans förslag.

Frankrikes och Greklands första frimärken, utförda av far och son, med samma pärlring, ram, hörndekor och meanderslinga.

Ett annat påtagligt exempel finner man i Frankrikes och Greklands första märken. Det får sin förklaring i att de utförts av far och son, kanske också läromästare och elev.

Men omkring sekelskiftet började konstnärer, verksamma inom bildkonst och måleri protestera mot fantasilösa motivval. Jugendstilens detaljrika dekorationer övergavs också på sina håll mot en större enkelhet. Ett första steg i den riktningen togs redan 1849 av Charles Baugnet med Belgiens första märke (se nedan).

Pristävlingar

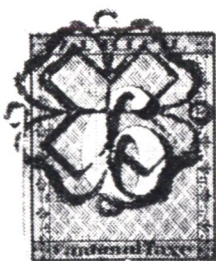
År 1908 utlystes i Tyskland en pristävling för att få fram nya frimärksmotiv. Den följdes av flera i olika länder och 1918 begärde en lång rad av våra egna mest kända konstnärer med Ragnar Östberg i spetsen en förnyelse av motiven även i vårt land. En pristävling utlystes, vari sex konstnärer inbjöds att delta. Resultatet blev en glädjande förnyelse i 1920-talets märken: Stående lejon, Gustav V en face, Postemblem och Lilla riksvapnet. Liknande pristävlingar har senare genomförts 1922, 1937, 1949 och 1951.

Ny policy

Efter andra världskriget har de tekniska förutsättningarna för kvalificerat tryck utvecklats snabbt. I takt härmed har frimärksutgivningen gått framåt även beträffande val av motiv. Från mitten av 60-talet har frimärken i ökande takt använts för att skildra vetenskap, natur, kultur, litteratur, konst och industri. Man talar om att presentera landet inför omvärlden genom frimärken, ibland har man kallat dem för landets visitkort. Här hemma anses det vara generaldirektören Nils Hörjel som införde denna nya policy, men den visade sig ungefär samtidigt i alla länder. Följden har blivit en våldsam ökning av utkommande frimärken, något som ger många samlare svårigheter med att begränsa sitt samlande, medan andra finner himmelska fröjder i att vada i överflödet av märken.

Vördsam stämpling

Många stater kom alltså tidigt att pryda sina frimärken med regentporträtt. Att de helst skulle sitta i profil beror på att detta angav högre grad av högtidlighet. Ett annat motiv som visade frimärkenas upphöjda funktion var riksvapnen. Porträtten vållade på sina håll bekymmer eftersom det ansågs vara majestätsbrott att makulera frimärken med en stämpel, som träffade den höga personen i ansiktet. Man anser att detta var anledningen till att Englands första makuleringsstämpel fick formen av ett malteserkors med öppen mitt. Även i Spanien och på Sicilien har man använt liknande skonsamma stämplat. Å andra sidan införde man i den första schweiziska kantonen den s k Zürichrosetten att användas på frimärken av siffertyp. Den var ju inte motiverad av samma vördnad mot motivet.

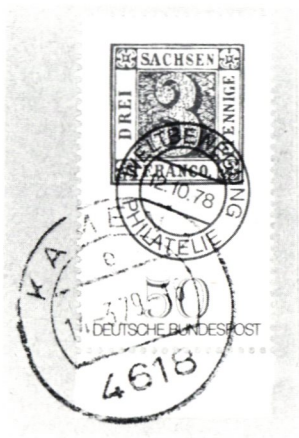

Men innan vi kan redovisa några efterföljare till porträttfrimärket, följer ett antal självständiga stater, som mera såg till den praktiska, postala sidan av saken: behovet av stora, tydliga siffror, eftersom frimärkets valör var av avgörande betydelse. Vår egen professor Olle Hjortzberg uttalade en gång i en intervju, att han ansåg Hamburgs märke med den helt dominerande välörsiffran vara ett efterföljansvärt exempel: *»Landskapsmotiv och annat turistbetonat har man vykort för!»* sade denne framstående konstnär, som under 40 år var en flitig frimärkstecknare.

Siffror

Först med denna motivtyp är *Zürich 1843* och *Brasiliens »oxögon»* samma år. Det senare märket har, trots att det inte bar landsnamn, blivit så typiskt för landet, att man har använt samma konstruktion med små ändringar inte mindre än sju gånger, i form av »kattögon», »getögon» etc. Senast – 1 juni 1985 – har man gett ut ett utpräglat siffermärke i dataålderns stil. Närmast efter Brasilien följde ett rikt utsmyckat siffermärke från *Bayern 1849*, ett liknande från *Sachsen 1850* och *Baden 1851*. *Hawaiis* märke 1851 kallades »missionärsmärket» med tanke på användningsområdet. (Därav finns bara ett exemplar känt i ostämplat skick. Det ägdes 1892 av Gaston Leroux, som mördades av en samlarvän, som gärna ville ha märket. Den nye ägarens namn är okänt.) Vidare följde lokalmärket *Hamburg 1859* med stadsvapen och siffra, *Nordtyska Postförbundet 1868* och *Fijis lokalmärke 1870*. Fijis märke var inte bara lokalt, det var också utgivet på privat väg av *Fiji Times*, och det bär också – utöver siffran – bara texten »Fiji Times Express». Ännu enklare var *Cooksöarnas* märke 1892, ett rent textmärke, utan också siffror.

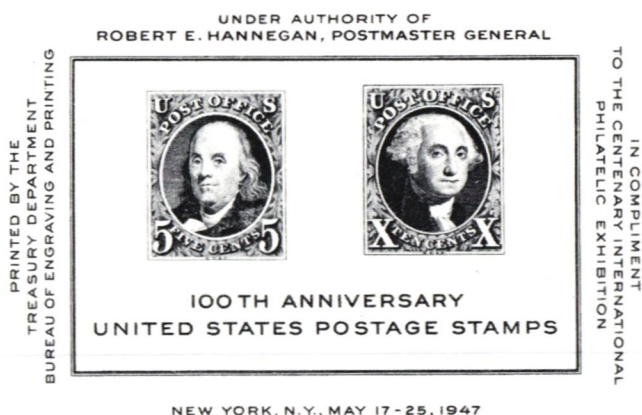

Mera porträtt

1847 kom *USA* med sina porträtt av Washington och Franklin (den förstnämnde hade redan 1842 suttit på ett lokalfrimärke). Dessa frimärken är i ett speciellt hänseende intressanta, eftersom det kan vara texten »Post office» på dessa märken som föranledde det lönsamma feltrycket på Mauritius märke samma år. (Lady Gomm, som påstås ha påverkat sin man guvernören att trycka dessa första kolonialmärken på eget bevåg, var amerikanska).

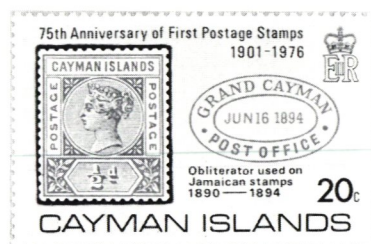
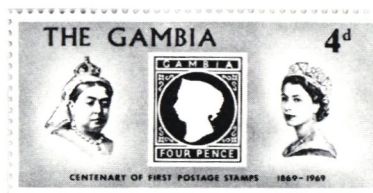
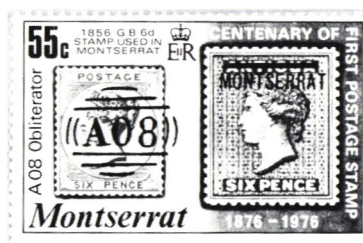
Redan 1849 kom *Belgien* med ett porträttfrimärke, som är famsynt i sin komposition, vilket redan nämnts. I motsats till »penny black» är anletsdraget omsorgsfullt utarbetade med porträttet i halv en face, men därutöver är märket överraskande enkelt, utan ram eller annan dekor och med texten frilagd. Det utfördes av Charles Baugniet, som bar titeln »dessinateur du roi» – kungens tecknare. Tre år senare kom drottning Isabella II på *Spaniens* märke 1850.

Drottning Victoria fick pryda brittiska frimärken under hela sin långa regeringstid – 61 år efter frimärkenas tillkomst – och hon återgavs hela tiden med ungdomsporträttet från ett minnesmynt vid trontillträdet 1837. Så kom hon – dock i sällskap med andra personer – på *Canada* 1851, *Tasmanien* (van Diemens land) 1853, *Sydaustralien* och *Nya Zeeland* 1855, *St Helena* 1856, *Bahamas* 1859, *Queensland*, *St Lucia* och *Malta* 1860, *St Vincent* 1861 och *Antigua* 1862 (påtryck *Montserrat* 1876), *Gambia* 1869, *Cypern* som påtryck 1880 på *Storbritannien* 1876 och slutligen *Cayman* 1901.

Beträffande det Queensland-märke, som visas här, har drottning Victorias porträtt tagits efter originalmärkets »Chalon head». På Nya Zeeland och Bahamas har man låtit Elizabeth II inta den gamla drottningens plats.

Bland övriga tidiga porträttfrimärken kan nämnas Victor Emanuel på *Sardinien* 1851, Wilhelm III på *Nederländerna* 1852 och samtidigt på *Luxemburg* som storhertig. *Portugals* första frimärke 1853 visar ett porträtt i relief av drottning Maria II. Även i övrigt är märket originellt med arabesker som utsmyckning och de orientaliskt inspirerade intagen i hörnen. Kung »Bomba» (det var Ferdinand II av Båda Sicilierna som fick sitt namn när han bekämpade den revolutionära rörelsen i Neapel och Messina med bomber) kom på *Sicilien* 1859, prins Michael på *Serbien* 1866, prins Nicholas I på *Montenegro* 1874 och prins Charles III på *Monaco* 1885. Den senare

kom till 100-årsdagen av det första frimärket på "frimärke på frimärke," graverat av Czeslaw Slania. Kung George V kom genom övertryck på 1912 års engelska märke även på *Naurus* första märken 1916. *Liechtensteins* märke 1912 av Fürst Johann II är graverat av Ferdinand Schirnböck vid Statstryckeriet i Wien, samtidigt främste frimärksgravör, skapare av »Wienskolan». Han graverade bl a Gustav V i medaljong 1910.

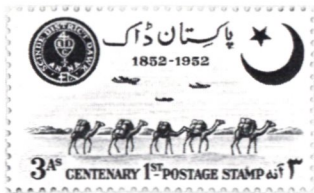
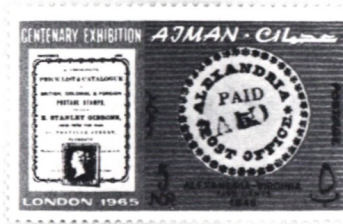

Vapen

En stor grupp, som våra egna första frimärken tillhör, utgörs av märken med statsvapen som motiv. Dels fanns på närliggande områden en tradition att bygga på (mynt, medaljer, sedlar och andra statspapper), dels ansåg man att motivet borde bindas till staten och inte till personer – kanske med tanke på att kunna använda samma motiv för all framtid.

I Schweiz kom kantonen *Genève* med den bekanta »doppelgenfen» redan år 1843 och två år senare kom den ännu mer tilltalande *Baselduvan* i grannkantonen. Till vapenmärkena kan kanske också räknas de sigillliknande märkena från *Alexandria* (i Virginia) 1846, postmästarmärket från *Hamilton* 1848, förbättrat med postmästare Perots namnteckning, och *Scinde district Dawk* 1852 – nu Pakistan. 1850 kom Schweiz med sina rayonmärken och då kom också Österrikes märke, som gällde även i *Ungern*, men som inte uppvisade någotdera landets namn.

Danmarks skillingmärke från 1851 anger heller inget landsnamn. Det gör inte heller *Norges* första märke, som kom 1855, medan *Sveriges* märke samma år utformades efter bättre föredöme.

Toscanas första frimärke 1851 visar riksvapnet i klorna på ett schakalliknande lejon. Bortsett från att detta lejon har krona på huvudet, har kompositionen – som nämnts ovan – stora likheter med *Forseths* lejon 1920 och ännu mer med *Axel Törnemans* förslag i samma tävling. *Kyrkostatens* märke 1852 visar en kartusch med påvens vapen. Samma år kom gemensamma frimärken för *Modena* och *Parma*.

Finlands första frimärke 1856 är välbekant, mindre känt är Lübecks lokalmärke med stadsvapen från 1859 och Polen 1860. Bayern kom år 1867 med vapnet i reliefstämpel, en tryckmetod som oftast används för statsstämplar, men som är ovanlig på frimärken.

Islands skillingmärken kom 1873 och samma typ i år tre år senare – de hade landsnamnet ordentligt utsatt. Cap Verdeöarna och San Marino kom båda 1877 med väl utformade vapen. Bulgarien 1879 var också av vapentyp.

Tre märken skiljer sig från alla andra: *Japan 1872*, *Kina 1878* med en drake som motiv och *Korea 1884*. Det senare medförde upplopp i Söul och långvariga politiska förvecklingar med Japan följde. Dessa tre följer till sin utformning andra linjer än de övriga som vi behandlar här. Japans märken trycktes i ark om 40 st och alla graverades för sig, vilket givetvis gav stora möjligheter till varianter.

Bildmärken

Även om de flesta länder ansåg det naturligt att välja något av nu nämnda motiv för sina första frimärken, så förekom överraskande tidigt undantag som vi i dag betraktar som moderna. Det första egentliga bildfrimärket, det charmfulla *Lady McLeod*, gavs ursprungligen ut som privat skeppsmärke 1847 av fartygets redare, men det har sedan adopterats och står nu i katalogerna som *Trinidads* frimärke nr 1. Ett märke som också tävlar om att vara det första bildfrimärket, kom i *Nya Syd-Wales 1850* med ett kolonialsigill, som visar en grupp kolonister, som landstiger i Botany Bay, där Sidney nu ligger. Därefter kom *Canadas* märke med en bäver 1851, och kanadensarna själva hävdar att detta märke var det första bildmärket (*Lady McLeod* betraktas då som privatmärke och *Nya Syd-Wales* som vapenmärke). Tre år senare finner vi den svarta svanen på första märket från *Väst-Australien*. En imponerande kamel med postryttare ser man på *Sudan 1898* – med god syn lär man t o m kunna läsa att postpåsarna är adresserade till Khartoum och Berbera. Dessa märken utgör en diskret början till den omfattande fauna som vi i dag kan finna på frimärken.

Allegorier

Ytterligare en grupp kan tidigt urskiljas. Det är allegoriska figurer. *Frankrike* visar redan 1849 fruktbarhetens gudinna Ceres, med sädesax, vindruvor och olivkvistar i håret. Gravören Jean Jacque Barres son använde tolv år senare i stort sett samma komposition för Greklands första märke. Britannia kom på märken från *Victoria* 1850. *Goda Hoppsuddens* bekanta trekantiga märke kom redan 1853 och visar som sig bör hoppets gudinna. *Uruguays* märke från 1856 återger en symbol för solen. 1861 fick *Grekland* sitt första märke med Hermes, bärande en bevingad »resmössa» – den första antydning om frimärket som »bärare av bud från själ till själ». Den påtagliga likheten med Frankrikes Ceresmärke, som redan berörts, kan bero på att gravören, Albert Désiré Barre var son till Jean Jacque Barre – kallad Barre Père.

1861 fick man också se ett så modernt motiv som en hälsokälla på ön Nevis, och 1866 har Brittiska Jungfruöarna St Ursula på sina märken. Barbados använde sig av Britannia på sina märken 1852 och St Kitts-Nevis visar 1903 Christoffer Columbus i det ögonblick han kommer till Amerika och siktar land i ett teleskop – som inte uppfanns förrän 167 år senare.

På ett märke från Brittiska Nya Guinea 1901 skymtar man den moderna stilen. Som ett led i marknadsföring av sitt lands särart visar man en infödingskanot. Den nya tiden kan också spåras i Newfoundland, som 1919 gjorde ett övertryck på sina märken: »First transatlantic air post. April 1919», och därmed lyckades pressa upp priset med ett antal nollor.

Även om all världens första frimärken kunnat hänföras till några få grupper, måste man likväl beundra de dåtida konstnärerna – och PFA-chefsmotsvarigheterna – för den uppslagsrikedom som de trots allt kunde prestera när det gällde att utforma något så helt nytt och aldrig skådat som ett »frimärke».